

overlijden, domicilie, beroep). Vanaf de wettelijke naamsaanneming zijn de leden van joodse gemeenten per familienaam gerangschikt. Dat het hier om zeer waardevolle bouwstenen gaat, behoeft wel geen betoog. Vanzelfsprekend deed zich onontkoombaar het selectieprobleem voor 'wie is jood', maar het lijkt erop dat de samenstellers dit pragmatisch hebben opgelost. Wat men met de niet-orthodoxen aan moet, zal wel een punt van overweging moeten blijven. Wat wellicht velen zal verbazen is de uitgebreidheid van de lijst van 78 aangetroffen beroepen (zie 30). Vele joden waren, zoals bekend, geldschieter, marskramer, veehandelaar of slager. Maar we vinden later in de tijd een veel groter variatie.

De beslissing om ook afbeeldingen der grafstenen en transcripties daarvan - door K. Jongeling - op te nemen, is van meer praktische dan principiële aard. Men had deze immers ook apart kunnen houden, nu al eerder door K. Jongeling en J. Brilleman was uitgegeven *Joodse begraafplaatsen in Groningen en Oost-Friesland*, I (Nedersaksische studies, II; Groningen, 1977). Eveneens aangeduid als 'Bouwstoffen', namelijk voor een geschiedenis van de joden in Groningen en Oost-Friesland); zie recensie in *BMGN* (1979) 342.

Deze bundel, die voorzien is van een omvangrijke index, kan pas goed tot zijn recht komen als de serie gecontinueerd wordt. Als, idealiter, na een jaar of tien op deze wijze de gehele provincie Groningen zal zijn geanalyseerd, zal het pas mogelijk zijn de bouwstoffen mede te laten fungeren voor een moderne geschiedschrijving van de Groningse joden in hun Nederlandse context.

A.H. Huussen jr.

J.S. Postma, *De Fryske minnisten en harren sosiëteit* (Fryske Akademy, no. 584; Franeker: T. Wever B.V., 1980, 373 blz., f39,50, ISBN9061353076).

In 1975 verscheen in de Fryske Archyfrige de door S. de Haan verzorgde inventaris van het archief van de Friesche doopsgezinde sociëteit. Eerder had S. Koopmans reeds op grond van het nog ongeordende archief een geschiedenis van deze sociëteit willen schrijven over de toen (in 1885) bijna twee eeuwen van haar bestaan (zij werd in 1695 opgericht), maar bij zijn overlijden had hij nog slechts 350 bladzijden uittreksels omtrent de periode van de eerste honderd jaar gemaakt. Nu ligt de arbeid van dr. Postma voor ons, die op het gebied der doperse studiën in 1958 een Marburgs proefschrift leverde, getiteld: *Das niederländische Erbe der preussisch-russländischen Mennoniten in Europa, Asien und Amerika*.

Zijn nieuwe boek dient zich althans voor de periode 1830-1980 aan als voortzetting van de *Geschiedenis der doopsgezinden in Friesland* van de hand van S. Blaupot ten Cate uit 1839. Deze laatste auteur heeft in doorgaans overzichtelijke publikaties de geschiedenis der doperse richting in diverse Nederlandse gewesten samenvattend behandeld. Welke methode Postma gevolgd heeft bij zijn beschrijving van de drie tijdvakken uit de geschiedenis der Friese doopsgezinde sociëteit (waarbij de cesuren gelegd zijn in 1795 en 1856) om aansluiting te bieden op het werk van Blaupot ten Cate is mij bij de lectuur van zijn boek niet geheel duidelijk geworden. De indruk die zich aan de lezer opdringt is namelijk in de eerste plaats die van overlading met feitelijke details, waarbij herhalingen bovendien allerminst zijn vermeden in het lijvige werk. De grote lijn is daardoor veelal wat moeilijk te onderscheiden.

'Der sil faaks hjir en dêr sein wurde, dat dizze wiidweidige behandeling dochs wier net nedich west hie', zegt de schrijver ergens (108), aan het slot van een paragraaf waarin hij drieëntwintig gevallen van bijstandsverlening aan particulieren uit de doeken heeft gedaan. En hetzelfde geldt voor de weergave van de eindeloze subsidie-kwesties met betrekking tot

afzonderlijke gemeenten en de problemen van hun eventuele samenvoeging en dergelijke. Ongetwijfeld is de auteur bijzonder diep in het materiaal gedoken en hij heeft daaruit zo veel willen meedelen dat zo mogelijk iedere doopsgezinde gemeente in Friesland zich in zijn werk zou kunnen weervinden (294). Men mist echter wel eens bredere schetsen van het historisch verloop of van het sociaal en geestelijk leven in deze kring. Af en toe neemt Postma daartoe wel een aanloop, zo gaat hij naar aanleiding van een kwestie te Grouw een bladzijde lang in op de subtiele verschillen tussen de hoofdrichtingen onder de doopsgezinden: Friezen, Vlamingen en Waterlanders, zonder het onderwerp overigens werkelijk uit te diepen (95). Interessant zijn ook de passages over de invloed van het socinianisme en in verband daarmee over het optreden van de achttiende-eeuwse Harlinger leraar Johannes Stinstra (118 vlg.). Uit de periode waarin het modernisme zich ook in doperse kring breed maakte, het laatste kwart der negentiende eeuw, geeft hij uitvoerige citaten uit toespraken van voorzitters op de bijeenkomsten der Friese doopsgezinde sociëteit (223 vlg.), waarbij op een gegeven moment, in 1892, ook de sociale kwestie expliciet aan de orde komt, die juist in dit gewest toentertijd zo klemmend was. Het is tevens het gedeelte van het boek waarin de langste stukken gewoon Nederlands voorkomen, want al was de voertaal der Friese doopsgezinde sociëteit in woord en geschrift het algemeen beschaafd Nederlands, dr. Postma heeft zijn werk voor de uitgave in het Fries doen vertalen door drs. S. Sybesma. Een motivering hiervoor geeft noch de auteur, noch de Fryske Akademy, die het als nummer 584 in haar publikaties opnam. De toegankelijkheid ervan voor een ruimer publiek wordt door deze vertaling zeker niet bevorderd, en dat terwijl het Friese doperdom van oudsher toch ver naar buiten is uitgestraald. Menno Simons en Dirk Philips schreven hun werken in de zestiende eeuw terwille van de verstaanbaarheid niet in het Fries, maar in het Oostnederlands! De schrijver maakt er melding van hoezeer Witmarsum als symbool dopers uit de hele wereld blijkt aan te trekken, maar zou de zaak der Friese doopsgezinde sociëteit werkelijk gediend zijn met een in Friesland gevestigde proponentsopleiding, zodat de 'Ommelandse reis' naar Amsterdam overbodig zou worden (358)? Samenwerking tussen Friesland en Amsterdam, zetel der Algemene doopsgezinde sociëteit sinds 1811 en van de kweekschool al sinds 1735, is in het verleden altijd aanwezig geweest. Eenzelfde eenzijdige visie spreekt ook uit de passage waar Postma een uitspraak van N. van der Zijpp uit diens *Geschiedenis der doopsgezinden in Nederland* bestrijdt, houdende dat de verschillende sociëteiten in de achttiende eeuw 'van grote betekenis (zijn) geweest voor de doopsgezinden in Nederland'. Voor de Friese doopsgezinde sociëteit zegt de schrijver, geldt dat niet: 'Hja wie, is en bliuwt fan it allergrutste belang foar de dopersken en har gemeenten yn Fryslan' (29). En wat te denken van de opmerking dat Friesland in de Napoleontische tijd meer zichzelf bleef dan het tot slaafse onderwerping geneigde Holland (182), een uitspraak die althans niet naar 1940 wordt doorgetrokken.

Een wetenschappelijke verantwoording in de vorm van een bibliografie of verwijzing naar bronnen ontbreekt in het werk vrijwel geheel, hetgeen moeilijk verdedigbaar is voor een publikatie waarin zoveel arbeid is geïnvesteerd en waaraan zowel de Friese doopsgezinde sociëteit als de Fryske Akademy toch bijzonder belang moeten toekennen.

A.F. Mellink

J.H.F. Bloemers, *Rijswijk (ZH), 'De Bult'. Eine Siedlung der Cananefaten* (Nederlandse Oudheden, VIII; 3 dln., Den Haag: Staatsuitgeverij, 1978, deel I *Interpretation*, deel II *Dokumentation*, samen 510 blz. en deel III *Beilagen*: 10 grote losse kaarten, f40,—, ISBN 9012021030).

De Amerikaanse successchrijver James Michener heeft zich voor zijn dikke bestseller *The Source* laten inspireren door de verslagen van de opgravingen die Kathleen Kenyon te Jericho heeft verricht. Steunend daarop heeft hij de geschiedenis kunnen weergeven van een nederzetting in het Midden-Oosten vanaf het Paleolithicum tot aan zijn eigen tijd. Als een Nederlandse schrijver dat kunststuk zou willen nabootsen, zou hij stof te over vinden in de drie delen over de opgraving te Rijswijk, waarop de heer Bloemers te Groningen bij professor Zadoks-Josephus Jitta is gepromoveerd, al klinkt misschien de romantitel *De Bult* wat minder poëtisch dan *The Source*. Ook zou zo'n schrijver een aanzienlijk kortere periode in zijn verhaal kunnen verwerken, want de nederzetting daar is slechts van ongeveer 30-270 na Chr. bewoond geweest. Maar als hij zich daarmee tevreden wil stellen, wat een concreet en overtuigend beeld levert de heer Bloemers hem dan niet, wat een weelde aan materiële bijzonderheden en wat een inzicht in de economische positie en de sociale verhoudingen bij die boeren van kort na het begin van de jaartelling. Hoezeer zijn de methoden van de archeologie in de laatste decennia verfijnd en wat weten de kenners, gewapend daarmee, veel informatie aan hun materiaal te ontwingen.

Tot die kenners behoor ik niet en de auteur moet er begrip voor hebben dat de redactie van dit tijdschrift zijn boek niet aan een vakbroeder ter recensie heeft gegeven, maar aan een gewoon historicus. Kritiek op de zuiver technische zijde van het onderzoek moet hij hier dan ook niet verwachten; de lezers van dit tijdschrift zijn meer gebaat met een bespreking van de betekenis van dit boek voor de bewoningsgeschiedenis van West-Nederland. Over de technische kant moge slechts dit gezegd worden. Archeologen zijn natuurlijk al lang geen schatgravers meer, die dolgelukkig zijn als ze spectaculaire voorwerpen vinden die het in een museum goed doen. Reeds Holwerda en Van Giffen waren veel meer geïnteresseerd in de mogelijkheden die profielen en sporen van paalgaten bodem om prehistorische bouwwerken te reconstrueren én om inzicht te krijgen in het economisch leven en de religieuze gebruiken. Maar daarbij concentreerden zij zich op afzonderlijke grafheuvels of castella, op de thermen in Heerlen of de stedelijke nederzetting in Arentsburg bij Voorburg. Tegenwoordig poogt men een zo groot mogelijk complex systematisch te ontgraven om inzicht te krijgen in de hele natuurlijke omgeving van de toenmalige mensen en te begrijpen hoe zij zich daarin staande probeerden te houden. Zo heeft men te Rijswijk een oppervlakte van 3,5 ha systematisch ontgraven en proefsleuven gemaakt door een gebied van 13,5 ha. En voor de interpretatie van alle vondsten, waarbij ook het kleinste fragment niet wordt verwaarloosd, wordt een beroep gedaan op een groot aantal specialisten, in de eerste plaats geologen en biologen, maar ook op anderen. Het lijkt wel of iedereen die op archeologisch terrein wat betekende bij het onderzoek te Rijswijk betrokken is geweest. In deel II dat een minutieus overzicht bevat van alle vondsten met hun classificatie, chronologie en juiste vondstomstandigheden is zelfs een aantal hoofdstukken onder de naam van dergelijke specialisten verschenen. Er is ook een middeleeuwse boerderij ontgraven. De volledighedsdrang van de heer Bloemers blijkt uit een hoofdstuk over de middeleeuwse ontginning dat hij door P.A. Henderikx heeft laten schrijven. Deel III bevat een aantal diagrammen en kaarten, waarvan enkele weer van de hand van andere specialisten zijn.

Het grootste gedeelte is echter door de heer Bloemers zelf geschreven, met name heel deel I *Interpretation*, waarbij hij toont de hulpwetenschap der statistiek te beheersen; deze